

сви родољуби и антифашисти, сви поштени и добронамерни људи чачанског краја, као, уосталом, и читаве наше земље.

Своју снагу и своја опредељења партијска организација чачанског округа најбоље ће доказати и осведочити већ у 1941. години...

АПРИЛСКИ СЛОМ СТАРЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Фашистичка оружана агресија на Југославију отпочела је 6. априла 1941. године бомбардовањем Београда, Куманова, Ниша, Загреб, Брежица, ЈБубљане. ..

Већ око 6,30 часова, на Београд су се обрушила 484 фашистичка бомбардера, у пратњи 250 ловачких авиона. Град је претрпео тешке губитке. Поред огромних разарања, погинуло је око 12.000 људи, а још више рањено. Непријатељ је ваздухопловним ударима нанео велике људске и материјалне губитке и низу других југословенских градова. Истовремено је уследио и стратегијски концентрични офанзивни напад немачких, италијанских и мађарских мотомеханизованих, тенковских, пешадијских и оклопних снага. Радило се о 6. и 12. немачкој, 2. и 9. италијанској армији и једном мађарском корпусу.

Увертуру општем концентричном нападу на Југославију са територије готово свих суседних држава (осим Грчке) представљао је један непријатељски препад ноћу између 5. и 6. априла, када је немачка борбена група „Ђердап“ заузела Сипски канал и теснац на Ђердапу, да би осигурала овај важан пролаз.

Југословенска војска имала је 27. марта 1941. године око 600.000 војника. Могла је да мобилише око 1.200.000 људи за оперативну и око 500.000 за резервну војску.

Међутим, пошто је тек 30. марта наређено да тајна мобилизација почне 3. априла, а општа објављена 7. априла, рат је југословенску војску затекао у фази мобилизације и концентрације. Однос снага у југоисточној Европи био је у корист сила Осовине: 83 немачке, италијанске и мађарске дивизије, веће ватрене моћи, према 54 југословенске, грчке и британске. Однос у ваздухопловним снагама изразито је био у корист фашистичких агресора.

У фази краткотрајног априлског рата КПЈ је дала директиву чланству да у случају капитулације Југословенске војске не предају оружје непријатељу и да не дозволе да буду заробљени.

Народ је желео да брани земљу и био спреман на жртве. По селима чачанског краја одјекивале су пркосно-посносне патриотске песме. ЈБуди су, истовремено, са зебњом у срцу осећали да се подмукло, али сигурно, приближава сурова стварност капитулације земље. Ова зебња се осећала и онда када су проношене произвољне вести о томе како, наводно, снаге Југословенске војске напредују према Софији, Будимпешти и Скадру, помешане са гласинама петоколонаша и смугљиваца „да се нико не може одупрети немачкој сили“ и да је непотребно „узалуд гинути“. Посебно су ширене вести да 58. пешадијски пук, који је пред сам рат био лоциран у Чачку, „надире ка Софији“, што је била само пушта жеља патриотски расположених грађана. Можда и смишљена дезинформација петоколонаша?²⁴

Иначе, на вест да је Београд бомбардован, многи Чачани нашли су се у Градском парку, очекујући авионе изнад града. Тада су са запрепашћењем приметили да командант 19. артиљеријског пука Целестин, у пиџами, безбрижно догледом посматра лет непријатељских авиона. У своју јединицу није ни отишао. Грађани су гневно протествовали:

— Пуковниче, зашто стојите ту? Шта чекате? Зашто не идете у касарну?

Целестин се, након протеста грађана, само склонио са терасе Ивковића куће, у којој је наредних дана мирно чекао долазак немачког окупатора.²⁵

За то време Чачани су испраћали јединице из чачанског гарнизона, уверени да оне „иду на границу да бране земљу”. По народном обичају, старије жене су за војницима бацале коцке шећера и узвикивале:

— Нека вас послужи ратна срећа!

На позив партијске организације Чачка, 9. и 10. априла спроведена је акција да се немобилисани војни обвезници и добровољци ставе на располагање Југословенској војсци. Позив Партије је прихваћен. У одређено време окупило се код кафане „Белви” у Палилулама око 300 добровољаца — чланова КПЈ и СКОЈ-а, а и симпатизера. Носили су храну и ђебад. Формиране су три чете, које су после поздрава, маршевским кораком, певајући, кренуле ка Ужицу да би се пријавиле команди Војног округа. Добровољци су успут сретали групе војника без старешина. У Овчар Бањи, где су покушали да им се прикључе и неки добровољци из Драгачева, руководство је одлучило да се главнина — омладинци који нису служили војску — врати у Чачак. Мањи део, са Миланом Батом Јанковићем, продужио је возом за Ужице. Стигли су у команду Војног округа, која их је одбила уз оптужбу „да желе да шире комунизам у војсци”. Један потпуковник је добровољце из Чачка назвао мангупима. На протесте, наредио је војницима да с пушкама на готовс истерају Чачане из дворишта Војног округа. Већи број ових младих људи вратио се у Чачак са осећањем горчине и понижености, а двадесетак најупорнијих продужио је према Сарајеву, где је у касарни „Краљ Александар” доживело исту судбину.²⁶

Слично су се провели и добровољци из Мрчајеваца. Из Горњег Милановца и Гуче они нису ни пошли, јер их је ОК КПЈ обавестио какви су поступци војних власти.

Атмосфера неизвесности, хаоса и пометње све више се надвијала и над овај део Србије.

На Железничкој станици у Чачку три дана стајала је комплетна војна болница. Јединице, групе војника и појединци, пролазећи кроз Чачак, Рудник, Горњи Милановац и Драгачево, деловали су збуњено и изгубљено, тражећи своје старешине и штабове. Једино је батаљон у коме је командир једне чете био комуниста — студент Бајо Секулић прошао с пеемом кроз Чачак. Он је, уствари, и покушао одбрану града у Јездини, када су непријатељске јединице наилазиле. Ово је један од примера како су неки мобилисани војници

и старешине Југословенске војске спроводили директиву КПЈ да земљу треба бранити и непрекидно подизати борбени и патриотски дух.

Окружни комитет КПЈ за Чачак добио је 15. априла и чланству пренео директиву да се сви комунисти и емпатизери склоне из града испред немачких јединица. Ово је одмах учињено. Из Чачка се повукла већа група чланова КПЈ, СКОЈ-а и симпатизера. Пред полазак њима су говорили истакнути комунисти Момчило Моле Радосављевић и Радмила Лала Ивковић. Они су кренули према Гучи, с намером да се повлаче према Црној Гори и Приморју. Ова група, у којој је било и доста женске омладине, није отишла даље од Гуче.

У Чачак су Немци, 17. априла, ушли као да долазе на излет.

Атмосферу брзе и срамне капитулације Југословенске војске шириле су по селима групе војника и маће јединице. У страху, и они су прихватили петоколонашке пароле да „нико ништа не може немачкој оружаном сили“^а. Таквим гласинама супротстављали су се комунисти и учесници ратова од 1912. до 1918. године.

Ипак, било је јединица које су се жестоко бориле против агресора. До Пилатовића, у Драгачеву, пронео се глас како је њихов земљак Средоје Маркићевић, активни капетан II класе, убио команданта свога пука — петоколонаша, а потом, са војском, пружио жесток отпор нападачима код Наталинаца. Када се морао повући, дошао је у родно село, јер је сматрао да ће бити кориснији народу ако избегне заробљавање.

Неки Драгачевци су учествовали и у одбрани Ужица.

Најжешћи окршаји вођени су приликом покушаја 11. немачке оклопне дивизије да продре из рејона Крагујевца ка Горњем Милановцу. Снажном ватром овај продор осујетили су Књићи и Руднички одред Југословенске војске, који су затварали ове правце. Први батаљон 45. пешадијског пука и делови 26. пешадијског пука такође су организовали на Рапај брду положај и успешно се тукли са Немцима. Овде је у борби учествовао и Први артиљеријски пук Југословенске војске из Ваљева (после мобилизације — Први самостални артиљеријски дивизион) под командом пуковника Рада Радовића. Он је на прилазе Горњег Милановца стигао 17. априла тражећи Врховну команду. Добивши обавештење да ће једна немачка тенковска колона сутрадан наићи према Горњем Милановцу од Крагујевца, командант је батерију брдских топова 85 мм поставио на положај Широко поље у Велеречи, а батерију хаубица и противтенковских топова на Ражаник (поље на тремећи Луњевице, Бруснице и Горњег Милановца). Батеријом на Широком пољу командовао је наредник Трифун Милинковић, а батеријама на Ражанику потпуковник Рупник. До сукоба је дошло 18. априла. Дејством топова са Широког поља уништено је шест немачких теикова у засеоку Рањац у селу Невадама. Топови на Широком пољу нису могли да буду тучени из немачких тенкова. Ипак, тукле су их сопетвене хаубице. Том приликом уништена су три топа и убијено осам војника, док су многи рањени. Потпуковник Рупник је на овај начин доказивао своје петоколонаштво.²⁷ У сукоб су се, са пешадијом, умешали и мотоциклисти једне јединице Југословенске војске који су претходно дошли од

Ужица. Исход борбе: Немци су враћени према Крагујевцу, а на бојишту су оставили 28 мртвих. У Горњи Милановац ушли су тек два дана касније, од правца Чачка, када је капитулација Југословенске војске већ била потписана.

Народ је са страхом посматрао како се растурају војне јединице.

Тако се у Гучи разишла једна брдска батерија, која је у варошицу стигла 12. априла. Војници су замењивали своја одела за цивилна и бежали. У Лучанима је 5. чета 12. пешадијског пука из Крушевца бацила оружје — војници су побегли кућама.

Омладинци из Длџина, Крстаца, Лучана, Ђераћа и Лисица нашли су код моста на Белици нешто пушака, бомби и муниције, па су све ово сакрили. Омладинац Милан Обрадовић склонио је код своје куће пушкомитраљез „збројовку“, јер — како је говорио друговима — „једнога ће дана затребати“. У рејону Ариља, у хаотичном стању, прикупљале су се Дринска и Церска дивизија. Немци су их разоружали, а народ је официре и војнике називао петоклонашима и издајницима, избегавајући да их прими у куће. Сељаци из драгачевских и ариљских села купили су оружје, одела, со, шећер, ћебад, волујска кола, коње и волове, а један човек из Миросалца чак је и лимузину дотерао својој кући.

Комуникацијама Краљево — Чачак — Ужице, Крагујевац — Горњи Милановац — Чачак — Ивањица, Рудник — Горњи Милановац — Чачак — Ужице, Краљево — Каона — Гуча — Пожега, Краљево — Каона — Ивањица, Чачак — Марковица — Лучани — Пожега и другим кретале су се мање групе војника и старешина. Залазили су у села, тражили храну и цивилно одело. Пушка се могла добити за један хлеб или чутурицу ракије. Ове групе засретали су Немци, хватали, разоружавали и одводили у сабирне логоре. У селима су официри, који су избегли заробљавање, дочекивани с неповерењем. Једна група је у драгачевском селу Вичи од председника општине Душана Маричића тражила запреге којима би се пребацили до Каоне. Револтирани сељаци хтели су да их претуку. Официре је спасао председник Маричић.

Али, било је официра који су задржали своје достојанство и на делу исказивали патриотизам. Такав је био капетан II класе Макс Дернач, командант слагалишта потрошног материјала Ваздухопловно-техничког завода из Краљева у Брђанима. У шест цистерни овде је било смештено 6.000.000 литара бензина, којим су снабдевани аеродроми око железничких пруга узаног колосека. Дернач је 10. априла добио од команде 7. пука из Краљева наређење: „Уколико се сазна да су немачке моторизоване јединице прешле Ибар и ушле у Краљево, бацити све резервоаре у ваздух“. Дернач је о овоме обавестио општине у Брђанима, Прељини и Прислоници — да би се грађани склонили у случају експлозије. Председници општина су замолили команданта да резервоаре с бензином не диже у ваздух, јер последице могу да буду катастрофалне. На ово је Дернач, 17. априла, наредио да се сав бензин излије, пошто је претходно запалио архиву. Око 36 часова је кроз отворене вентиле резервоара истекло око 6.000.000 литара бензина, који је натопио земљу око слагалишта и Железничке станице у Брђанима, али није могао да послужи оку-

патору. Истог дана запаљено је неколико ратних авиона Југословенске војске на помоћном аеродрому у Прељини, са кога су, претходних дана, полетали авиони да би учествовали у акцијама. Један се срушио у драгачевском селу Милатовићима: погинули су Алојз И. Стражишар, ваздухопловни наредник — водник 7. ваздухопловног бомбардерског пука, родом из Боровнице код ЈБубљане, и Здравко Д. Борисављевић, ваздухопловни поднаредник, механичар — стрелац овог пука, родом из Ердевика у Срему.²⁸ Један авион се срушио и код Чачка: погинуо је Илија М. Кандић, пилот, родом из Ужица. Када је у Брђане 20. априла стигла група немачких официра и војника ради преузимања складишта, капетану Дерначу је понуђено да буде њихов сарадник. Обећан му је висок положај и обезбеђење породице. У противном, биће одведен у заробљеништво. Дернач је све одбио, рекавши:

— Ја сам југословенски официр и закleo сам се на верноет отаџбини и евом народу. Радије идем у ропство него да радим и сарађујем са вама!²⁹

Капетан Дернач одведен је у заробљеништво, а у Брђанима је оставио незбринуту породицу — супругу и двоје малолетне деце...

Према непотпуним подацима, који су сређени 1945. и 1946. године, на завршетку априлског рата 1941. у немачко заробљеништво пало је 598 војника из трнавског и око 1.100 из драгачевског среза. Велики је био и број заробљеника из љубићког и таковског среза. Заробљено је и неколико чланова КПЈ: Момир Мошо Томић, секретар ОК КПЈ из Чачка, Радул Плазинић из Губереваца, Срећко Недељковић из Вирова, Крстомир Вукосављевић из Рогаче, Велимир Пантелић Бркинац из Дучаловића, Драгиша Голубовић из Лопаша (који је успео да побегне из Румуније и да се врати у родно село), Добривоје Дмитровић из Белог Поља, Милорад Кузмановић из Остре, Живорад Лазаревић из Белог Поља, Илија Новаковић из Чачка, Радомир Петковић из Белог Поља, Милорад Симовић и Будимир Јекић из Трнавe, Миодраг Симовић из Бањице, Велизар Ђурчић из Чачка, Велизар Тодоровић из Сврачковаца, Предраг Шутић из Невада, Ратко Трипковић из Чачка, Миливоје Калојевић из Грабовице и неки други.

У априлском рату погинуо је Срећко Кузмановић, члан Месног комитета КПЈ у Чачку.

Иначе, рат Југословенске војске, уз пружање местимичних отпора, најчешће инспирисаних ангажовањем комуниста и скојеваца у њеном саставу, трајао је само 12 дана. У овим борбама пала су или касније страдала у ратном заробљеништву 224 ратника из чачанског краја.³⁰

Представници Југословенске војске потписали су капитулацију 17. априла 1941. године. Овај срамни акт био је логична последица оштрог националног и социјалног угњетавања народа и народности наше земље и националне издаје југословенске и хегемонистичке великосрпске буржоазije, која је, да би очувала своје позиције, заштиту тражила и у окриљу фашистичких сила Осовине. Корумпиран државни апарат и петоколонашки расположени армијски врхови нису могли да благовремено спроведу мобилизацију војних обвезника и искористе слободарско и патриотско расположење народа за одбрану

земље, које је подстицала и распламеавала Комунистичка партија Југославије.

Непријатељ је запленио скоро сву ратну опрему и наоружање Југословенске војске, а у ратно заробљеништво одвео је око 350.000 југословенских војника и старешина. Комунисти и скојевци су, ипак, успели да део наоружања склоне испред налета окупатора, извршавајући, на тај начин, директиве својих руководстава.

УСПОСТАВЉАЊЕ ОКУПАЦИОНЕ ВЛАСТИ

Још док су фашистичке трупе незадрживо надирале кроз југословенску територију, Адолф Хитлер донео је одлуку о њеном комадању. Ова замисао спроведена је после конференција у Бечу, на којима су, од 18. до 24. априла, учествовали представници Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске. На основу тада утврђених споразума, Немачка је узела северни део Словеније, припајајући Трећем рајху Горењску, Доњу Штајерску и југословенски део Корушке. Јужни делови Словеније, Хрватско приморје, Далмација, Црна Гора, Косово и Метохија припали су Италији. Одлуком Хитлера и Мусолинија, образована је такозвана Независна Држава Хрватска, у чији састав су ушли и Срем и Босна и Херцеговина. Бачку, Барању, Међумурје и Прекомурје добила је Мађарска. Македонија је подељена између Бугарске и Италије. Немци су за себе задржали Србију и Банат, с тим што је погранични део Србије добила Бугарска.

Немци су евоју окупациону зону у Србији (без Баната) свели у границе Србије пре првог балканског рата 1912. године, па су у њој — да би остварили своје планове и циљеве — одмах увели и изградиле систем окупационе власти. Оии су већ 20. априла 1941. године формирали војну управу за окупирану Србију (МПКарГзеГећкџаБег бећџаеп) са седиштем у Београду. Њен први командант био је немачки ваздухопловни генерал Хелмут Ферстер, а већ почетком јуна — генерал Лудвиг фон Шредер. Пошто је фон Шредер погинуо 24. јула у авионској несрећи, дужност је примио генерал авијације Хајнрих Данкелман.

Војну управу сачињавали су Војни и Управни штаб. У надлежности првог била су војна питања и старање о реду и безбедности. Други, управни штаб, на чијем челу се налазио СС генерал и државни саветник др Харолд Турнер, руководио је управом окупираног подручја и организовао контролу цивилне квислиншке власти. Турнеров штаб имао је више одељења — попут ресора у влади.

Да би управа могла да оствари посебан преглед, контролу и спровођење својих циљева на окупираној територији, Србија је подељена на обласне, окружне и месне команде (фелдкомандантуре, крајскокомандантуре и плацкомандантуре).

Војна управа окупиране Србије формирала је 31. јула тзв. Ајнзац групу полиције сигурности и службе безбедности, на челу са пуковником Шефером. У саставу ове групе била је и Тајна државна полиција (Гестапо), затим Криминалистичка полиција (Крипо), којима је од јула 1941. пружала помоћ и 20. група Тајне војне полиције.

Оружани делови (полицајци, испоставе и одељци ових група) распоређени су по фелдкомандантурама и крајскокомандантурама.

Немци су у Чачак ушли на следећи начин:

„У четвртак, 17. априла 1941. године, изјутра око 8 часова, председник чачанске општине адвокат Миодраг Васић написао је наредбу грађанима Чачка, којом обавештава да је потписана капитулација... Позива грађане на лојалност према Немцима и наређује да се остане код својих кућа, као и да се не праве никакви нереди. Истовремено је позвао становништво да дође на трг ради дочека Немаца истог дана у 10 часова. Ова наредба је објављена преко добошара. У 10 часова истог дана у Чачак су дошли, на мотоциклу са приколицом, један немачки подофицир и један војник. Овог подофицира је на тргу дочекао један мајор БЈВ у свечаној униформи са белим рукавицама, наоружан пиштољем, и извршио предају града у име Југословенске војске. Мотоциклиста и подофицир су у Чачак дошли из правца Краљева, а затим су се вратили назад. Након краћег времена, у град су, из правца Крагујевца, дошла једна блиндирана немачка кола, у којима се налазио један официр са три војника... И овог официра дочекао је исти мајор, заједно са командиром жандармерије Цидићем и председником општине Васићем. Ова група Немаца задржала се кратко време и истог дана се вратила натраг. Сутрадан су у Чачак стигле јединице у величини једног ојачаног пука разних родова војске. Ове јединице су биле смештене у обе бивше касарне, затим у зградама Гимназије, Соколског дома, Основне школе у Циганмали, Дому железничара и у згради у којој се сада налази биоскоп „Сутјеска“. Немци су одмах образовали крајскокомандантуру (окружна команда) и сместили је у зграду Хипотекарне банке. Њен први командант био је капетан Гуделиус, а његов засменик потпоручник фон Штум...“³¹

У Горњем Милановцу Немци су наредили да срееке и општинске власти, жандармерија, еудови, пореске управе, жандармеријске станице и поште наставе рад. Немачке јединице у Горњем Милановцу поселе су значајније објекте и контролиале извршаваће наредби.

Крајскокомандантура у Чачку одмах је издала наредбу о завођењу полицијског часа. Запрећено је „да ће сва лица нађена ван дворишта после полицијског часа бити стрелјана на лицу места“. И заиста, окупатор је одмах доказао да ће најсуровијим методама настојати да се наредбе поштују. Стрелјан је један грађанин у Улици краљице Марије, други пред касарном „Цар Лазар“, а на више људи је пуцано.

Већ 20. априла Немци су издали проглас којим се радници позивају да се врате на посао, посебно они који су радили у војним предузећима. Пошто је одзив био веома слаб, издали су нови проглас којим су претили да ће оне који се не врате у року од шест дана сматрати одметницима. Међутим, и ова застрашујућа наредба остала је у Чачку без одјека.

По захтеву Војне команде, 20. априла почели су рад стари органи власти и друге установе бивше Југославије.

У градовима и већим сеоским насељима истакнути су плакати-наредбе са позивом народу да се врати свакодневним пословима. Наређено је сакупљање оружја које је остало после капитулације Југословенске војске, уз позив на ред, мир и поштовање немачке оружане силе и органа власти који јој служе. У противном, следила би смртна казна. Немци су у појединим местима сами контролисали

како се прикупља оружје, јер су осећали да ее јавља отпор код родољуба. Било је и људи који нису могли да прихвате овакве поступке. Примера ради, резервни поручник Велибор Бранковић, агроном, када му је наређено да преда оружје, обукао је униформу, изашао на једно брдо код Горњег Милановца, поОбио официрску сабљу у земљу, на њу ставио шапку и убио се метком из револвера.³²

Немци су у Гучу дошли тек 26. априла. Била су то три официра у једном аутомобилу. Посетили су Среско начелство и Жандармеријску станицу, где су издали наређење да се сакупи оружје Југословенске војске, да се пријаве официри и војници који нису пали у заробљеништво како би добили објаве да су „ратни заробљеници на отпусту“. Наређено је да Среско начелство и општинске управе наставе рад, да забране свако окупљање грађана — што је учињено и у Чачку, Горњем Мршановцу и другим насељима. Срединном маја фелдкомандантура из Ужица и званично је доставила наредбу којом се потврђује да постојеће власти морају да наставе рад по упутствима која добијају.

Првобитна немачка команда и ојачани пук задржали су се у Чачку само 20 дана, па су премештени у Београд. У град су дошле друге посадне окупационе јединице, под командом капетана Вагнера, и крајскомандантура, на челу са потпоручником Лехелом. Овде ће се они задржати све до 1. октобра — када је град ослобођен. Радило се, уствари, о 749. пуку 717. немачке посадне пешадијске дивизије, јачине око 1.500 војника, са неколико топова и тенкова и више минобацача. Ова је дивизија, иначе, била потчињена Вишој команди 65. за нарочиту употребу, чије је седиште било у Ваљеву, касније у Пожаревцу и најзад у Солуну. На челу ове команде налазио се артиљеријски генерал Паул Бадер. Она је тесно сарађивала са војно-управним командантима Србије — генералима Ферстером, Шредером и Данкелманом. Половином септембра 1941. године цела војна управа и све посадне окупационе снаге у Србији наћи ће се у оперативној потчињености команданту 18. армијског корпуса — генералу Францу Бемеу, опуномоћеном команданту Србије. У ваноперативним питањима Виша команда 65. била је потчињена штабу 13. армије, чије је седиште било у Солуну.

Мање окупаторске снаге биле су у Горњем Милановцу. Ни једна њихова јединица није стационирана у Гучи.

Подручје чачанског округа контролисале су и окупаторске јединице из гарнизона у Крагујевцу, Краљеву, Пожеги, Ужицу и Ивањици: како се спроводе наређења и како среска начелства и општинске управе заводе ред и мир, како функционишу поште, телеграфи, жандармеријске посаде, судови и болнице.

У мају суровост окупатора долази до пунијег изражаја.

Првог дана овог месеца Немци и жандарми су у Прељини запалили кућу Миљка Бојовића и ухапсили његовог сина Драгана, члана КПЈ, заједно са кафецијом Драгићем Бојовићем. Сутрадан су паљевине и хапшења настављена у Прељини и Ракови. Уствари, користећи присуство окупатора и жандарма, домаћа реакција у овим насељима настојала је да се обрачуна са комунистима и њиховим присталицама. Запаљене су- радионица Драгутина Јовановића и по

једна грађевина Драгољуба Илића из Прељине и Милована Крупеза из Ракове. Ухапшени су: Новица Илић, Радован Јовановић, Милош Т. Јовашевић и Радослав Јовашевић из Прељине и Славко Крупез из Ракове. У затвору су задржани двадесетак дана.³³

Поступци окупатора и носилаца њихове власти постајали су све бруталнији.

У Чачку је, 4. маја, председник Градског поглаварства издао саопштење да се ново време на часовницима помиче за 60 минута унапред. Наредио је да се становништво не сме окупљати и да не сме да шета корзоом. Фелдкомандантура из Ужица је 17. маја доставила наређење Начелству среза трнавског и Начелству среза драгачевског о забрани скупштина, забава и других скупова грађана. Инсистирало је да буду сакупљене и окупатору предате униформе војника и официра БЈВ. Скинути су југословенски грбови са службених зграда. Појчане су жандармеријске јединице на читавом подручју чачанског округа, а у Чачку је основана жандармеријска чета, са водовима у овом граду и Ивањици. Нешто касније, 27. маја, об[^]народована је и наредба немачког војног заповедника Србије којом се забрањује слушање иностраних радио-станица, осим немачких. У противном, прекршиоца је очекивао затвор, па, чак, и смртна казна. Ортскоманда у Чачку је преко Градског поглаварства издала наредбу о попису Јевреја и Рома...

Тако је у априлу и мају, не само уопостављен, већ, у одређеној мери, консолидован окупациони систем у Србији. Самим тим — и у чачанском округу. Он ће, касније, бити све суровији, посебно од дана напада Немачке на СССР и почетка устанка. У службу ће му се ставити готово целокупан апарат предратне Југославије: општинске управе, среска начелства, банске управе, жандармеријске етанице, судови...

ОРГАНИЗАЦИЈА КПЈ ЧАЧАНСКОГ ОКРУГА НА НОВИМ ЗАДАЦИМА

Фашистички окупатори раскомадали су и међусобно поделили Југославију. Рачунали су да је на овом простору за њих рат завршен. Али, грдно су се преварили! Захваљујући Комунистичкој партији Југославије, коју је предводио Јосип Броз Тито, захваљујући антифашистички опредељеној радничкој класи, слободољубивим народима и народностима наше земље, рат је тек почињао.

Без обзира на надмоћност фашистичког агресора у ратној техници, с обзиром на спремност народа за одбрану земље и његовог најпрогресивнијег дела — комуниста, наоружање и ратну опрему БЈВ, могао се у априлу 1941. године водити успешан рат, по форми партизански, да није било националне издаје буржоазије и највиших војних кругова Југословенске војске. О томе историјски неприкосновено говори организација и победоносно вођење, у још тежим условима, ослободилачког рата народа и народности Југославије под руководством КПЈ и Јосипа Броза Тита.

Комунистичка партија Југославије је организовала Мајско саветовање у Загребу, које има изузетан значај за даљу разраду, при-

преме и вођење оружане борбе и свенародног отпора у условима окупиране Југославије. У закључцима саветовања истиче се, поред осталог:

„Водећи борбу против окупатора, српски ће народ исто тако морати да води одлучну борбу против издајника српског народа, који су помоћу окупатора и против воље народа заузели разне положаје на власти и сада се спремају да народу наметну вољу њемачких освајача, да по налогу освајача прогањају најбоље синове српског народа и до коже огуле српски народ..”³⁴

Тада је одлучено да партијске организације формирају војне комитете и у свим крајевима Југославије врше припреме за оружани устанак.

После Мајског саветовања, КПЈ је у Југославији, тиме и у Србији, отпочела непосредне припреме за оружани устанак. Политички биро ЦК КПЈ и Војни комитет при ЦК КПЈ су 8. маја 1941. године прешли из Заграда у Београд, јер су овде постојали услови за руковођење припремама за устанак у читавој земљи. У Београд је дошао и Јосип Броз Тито. Присуство југословенског партијског врха у Београду, где се налазио и Покрајински комитет КПЈ за Србију, веома повољно је утицало на интензивирање припрема за оружану борбу. Пре свега, непосредни додир и веза највиших руководећих органа Партије Југославије са Покрајинским комитетом КПЈ за Србију и његовим Војним комитетом, некадашњом Војном комисијом (Спасенија Бабовић, Сретен Жујовић, Филип Кљајић и Бранко Крсмановић), обезбеђивали су да се брзо стекне увид у стање на терену и правремено реализују одговарајуће мере у циљу извршавања постављених задатака. Уз то, богато револуционарно искуство чланова Политбироа, односно ЦК КПЈ, чији је један део био у Београду, помогло је партијском руководству Србије да се лакше сналази у сложеној ситуацији. Политичка стратегија КПЈ у то време била је окренута оружаном борби. А да би се народи и народности Југославије ангажовали у општенародном ослободилачком партизанском рату, било је неопходно да се припреме усмере у три правца: активност на партијско-организационом развоју КПЈ, рад на војно-организационим припремама и политички рад са масама, са народом.

И пре и после Мајског саветовања, партијска организација чачанског округа развила је интензивну политичку активност, која је практично отпочела првих дана окупације. Наиме, после директиве да се комунисти пре доласка окупатора склоне из Чачка, односно градова уопште, 18. априла, у кући старог комунисте Милојка Ћирјаковића у драгачевском селу Вирову окупио се један број истакнутих партијских радника западне Србије: Петар Стамболић, Милош Милић, Ратко Митровић, Милан Бата Јанковић, Милка Минић, Митра Митровић, Раде Минић, Момчило Радосављевић, Момчило Вилимановић, Милорад Станишић, Раденко Броћић и домаћин Милојко Ћирјаковић. Озај сусрет гшслужио је да се међусобно информишу о стању у западној Србији. Петар Стамболић је о овом скупу забележио:

„Ту се нашло доста другова... Ми смо, колико се сећам, а то је једино што смо могли учинити, измешали мишљења о насталој ситуацији. То није био никакав организован састанак. 29. или 30. марта присуствовао сам покрајинском саветовању у Београду, где се говорило о рату и задацима комуниста у таквој ситуацији и сигурно је да су разговори вођени на тој линији...“³⁵

Истичући значај овог скупа, Дојчило Митровић у књизи „Западна Србија 1941“ пише:

„На овом партијском скупу договорили су се да се одмах предузме организован политички рад прилагођен условима новонастале ситуације и да се народу објашњавају узроци априлског слома, посебно издајничке улоге владајуће класе... Вера у Комунистичку партију, која ће водити организовану борбу против фашистичких освајача, јесте вера у сопствене снаге и сав напредни свет који се бори против фашизма и његове политике поробљавања народа. Политички рад са таквим програмом да спроведе група активиста која ће се одмах разићи по терену...“

Нема сумње: договор комуниста у Вирову има велики значај за даљу активност партијске организације чачанског округа, јер је првих дана рата заузет борбени став отпора поробљивачу. Није изостао ни чврст договор о склањању и прикупљању оружја и ратне опреме БЈВ.

Одмах је интензивирао политички рад у свим насељима.

У драгачевском селу Церови обновљен је рад ћелије КПЈ, чији је секретар био Миломир Ковачевић и која је била везана за Срески комитет КПЈ у Ариљу. У Гучу је дошао Ратко Митровић и формирао партијску ћелију, чији је секретар постала Милева Лула Планојевић (у мају отишла у Београд, где је обављала курирске задатке у највишим партијским рукавима), а потом Милић Бугарчић. Два дана после скупа у Вирову, одржан је састанак комуниста Белог Поља (таковски срез): разматрано је новонастало стање и закључено да се у народу развије што садржајнији политички рад.

У неким местима прослављен је и 1. мај — Међународни празник рада. Тако је партијска организација Чачка организовала посету и полагање цвећа на гроб др Драгише Мишовића. На месту званом Равни[^](планина Јелица) окупило се око 400 младића и девојака из Трнавe, Атенице, Виљуше, Кулиноваца, Чачка, Горачића, Губереваца и неких других села, којима су Раде Минић, Раде Азањац и Милица Вучетић Трепуша тумачили антифашистичке ставове Комунистичке партије Југославије. У Јездини код Чачка о политичкој ситуацији у свету и земљи групи омладинаца говорио је Ратко Митровић. У Жељевици је, 3. маја, образована ћелија КПЈ (секретар: Милутин Стојић, земљорадник из Бањице), па је политички рад у народу појачан. Омладина Гуче имала је прилику да се на месту званом Локва упозна са ставовима комуниста из говора Милића Бугарчића. Овом скупу присуствовао је и Драги Стаменковић, члан Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију.

Активност КПЈ и СКОЈ-а добијала је у ширини, посебно у другој половини маја. Одржавани су састанци, преношене поруке Партије. У Доњој Тречки је формирана ћелија КПЈ, у присуству Радована Јовановића, члана ОК КПЈ, и Драгана Бојовића, члана

Среског комитета КПЈ за срез љубићки. За секретара је изабран напредни учитељ Средоје Урошевић. Тих дана је на пленуму Окружног комитета КПЈ свестрано анализирано све оно што се догодило у априлском рату. Договорено је да се пружа пасиван отпор окупатору: не треба долазити у радионице у којима се радило за непријатеља, а у опхођењу са немачким војницима и официрима показивати пркос и гордост. Нарочито је инсистирано да се склања оружје и чувају партијски кадрови да не би пали у руке окупатора и жандарма. У Невадама код Горњег Милановца одржан је састанак повереништва КПЈ за срез таковски. У присуству Радојице Радосављевића, члана Окружног комитета КПЈ, разговор је вођен о будућем Среском комитету КПЈ и даљем политичком раду у народу. Образован је, у овом периоду, и Срески комитет КПЈ за срез трнавски, чији је секретар постао Момчило Радосављевић, правник из Чачка, а и Срески комитет СКОЈ-а, на челу са секретаром Милицом Вучевићем Трепушом, учитељицом из Трнавце. У Чачку, Горњем Милановцу, Гучи и неким другим местима млади су окупљани у читалачке групе. Читани су романи „Како се калио челик“ Островског и „Мати“ Максима Горког и друга напредна и политичка литература.

У Чачку је 6. јуна, у кући инжењера Јубомира Ивковића, одржан проширени пленум Окружног комитета КПЈ. У својству делегата, састанку су присуствовали Благоје Нешковић и Милан Мијалковић Чича, чланови Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Овом приликом разрађени су закључци Мајског саветовања ЦК КПЈ у Загребу. Састанак је продужен и сутрадан. После анализе дотадашњег рада Партије, утврђен је акциони програм: објашњавање народу узрока слома и капитулације Југославије, усмеравање народа да се не одазива на позиве окупаторских и квислиншких власти, позив сељацима да скривају пољопривредне производе, а радницима — да врше саботаже. Нарочито је указано на неминовност да партијске и скојевске организације и активни продуже сакупљање оружја, да се образују борбене десетине и ударне групе и обучавају у руковању оружјем и пружању прве помоћи. О овоме је младима у Прислонци, на једном већем састанку, говорио и Радојица Радосављевић, члан Окружног комитета КПЈ...

После пленума Окружног комитета КПЈ акције комуниста и скојеваца у чачанском округу постале су динамичније и масовније. Активисти су борбене поруке Партије преносили до свих родољуба и антифашиста. Омасовљаване су постојеће и припремане образоване нових партијских ћелија и скојевских актива. У кући Зоре Лазић у Горњем Милановцу, у приеуству Благоја Нешковића и Петра Стамболића, чланова Покрајинског комитета КПЈ за Србију, уместо повереништва, 10. или 11. јуна, формиран је Срески комитет КПЈ за срез таковски, чији је секретар постао Раде Кушић, намештеник из Београда. У Горњем Милановцу деловао је и Месни комитет КПЈ. Већ 20. јуна, на састанку Среског комитета КПЈ за срез таковски у Горњем Милановцу образован је и Срески комитет СКОЈ-а. За секретара је изабран Владимир Миша Лазић, студент. Чланови су били: Милка Ђилас, ученица, Бранко Алексић, радник, Михаило Поповић, студент, и Вукосава Петровић, студент. Среско скојевско руководство

све снажније је, одмах после формирања, усмеравало активност младих. Скојевици из Горњег Милановца су из једног магацина изнели подоста санитарског материјала (уз остало и око 5.000 завоја) и склонили. Истовремено, лекари др Дионизије Ђоровић и др Радисав Катанић успели су из својих ординација и болнице да дотуре партијским радницима веће количине завоја, лекова и другог материјала. У Чачку је ово чинио др Момчило Катанић, а на овим задацима нарочито су се ангажовали: Милоранка Чворовић, Станислава Терзић, Љубомирка Јанковић, Вера Ђорђевић, Синиша Катанић, Дафинка Мариновић, Лепосава Лукић — Васовић, Олга Ђорђевић и неки други.³⁷

Од маја до јуна рад партијске организације чачанског округа био је у знаку пријема нових чланова, али и припрема за организован отпор окупатору. Сакупљано је и склањано оружје: пушке, ручне бомбе, пушкомитраљези, авионски митраљези и бомбе са аеродрома у Прељини.

Овакву интензивну политичку активност комуниста панично су дожршљавали непријатељи народа. Љотићевац — свештеник Драгутин Булић писао је, из Чачка, своме шефу Димитрију Љотићу 16. јуна 1941. године:

„Ја вас преклињем учините све што можете, и то одмах, да се овом злу стане на пут. Ја вас лично обавештавам да, ако се у року од десет дана од данас са овим не буде ликвидирало, и злу стало на пут, тражићу одмах премештај из Чачка... или ћу, пак, ако не успем у премештају, обратити се команданту места (немачком — прим. аутора) и рећи му да сам принуђен због оног што комунисти припремају, одбећи у гору, јер не желим да ми јевтино и цабе мрсе црева ти који су и њихови и наши заклето непријатељи...“³⁸

У то време широм чачанског округа било је образовано више борбених група и десетина.

Пошто у Драгачеву није постојало среско партијско руководство, на окупљању и усмеравању комуниста нарочито су се ангажовали Ратко Митровић, организациони секретар Окружног комитета КПЈ, и члан тог комитета Љубиша Годоровић, земљорадник из Вирова. Митровић је и на састанцима ћелије КПЈ у Гучи говорио о припремама за борбу против окупатора. Он је одлазио и на оmlадинске састанке у Дљину, где су деловали комунисти Драгослав Марковић, родом из овог села, иначе радник Војно-техничког завода у Крагујевцу, и његов друг Миодраг Урошевић Артем, такође крагујевачки радник (касније борац Прве пролетерске бригаде, погинуо јуначком смрћу, народни херој Југославије).

До неких партијских ћелија допро је и проглас Покрајинског комитета КПЈ за Србију у коме се говорило да предстоји напад фашистичке Немачке на СССР. У овом прогласу се, поред осталог, каже:

„Против домовине радника и сељака и народа СССР-а немачки империјалисти... спремају мучки напад... Никада као данас ствар СССР-а није била ствар читавог српског народа — његовог коначног ослобођења... Напад на њега је напад на нас...“

Другови и другарице!
Стварајте савез са сељацима, револуционарни савез обесправљених и угњетених града и села!"

Ипак, као гром из ведре неба одјекнула је у народу радио-вест да је 22. јуна Немачка отпочела напад на СССР. Она је прострујала брзином муње, подигла људе на ноге, окупила их на улицама, у парковима, на сеоским сокацима и утринама, пред општинским зградама, тамо где се традиционално људи окупљају када се догађају крупне ствари. „Сретнеш се са познаником, па се чврсто рукујеш, и весео си, као да се сутра ослобађаш окупације“, описала је Божица Кривокућа из Чачка узбуђење које је захватило грађане. Ово није мимоишло ни пажњи непријатеља. Љотићевац Исидор Драмлић писао је из Гуче о томе својим претпостављеним:

„Први дани били су ваљда свуда слични. На вест о овом најсудбоносијем сукобу сви су зинули. Завладало је велико узбуђење, рекао бих одушевљење, помешано са јаком жицом стрепње. Исчекивали су се тако судбоносни догађаји сваког часа и минута. Духови су били спремни на све... У току прве седмице народ је очекивао да Руси буду већ у Србији и ослободе нас... Комунисти и левичарски расположени највише су се виђали на улицама, истрчавали и правили важни... Долази истовремено позив Москве и Лондона на устајање, саботажу, рушење, атентате..

Шеф управног штаба немачког војног заповедника за Србију Турнер издао је 22. јуна наређење квислиншком комесару Милану Аћимовићу да се у читавој Србији похapse водећи комунисти и шпански борци, да се они привремено интернирају на Аду Циганлију, а затим да се за њих формира концентрациони логор. Посебно је нагласио:

„На крају желим да вам скренем нарочиту пажњу на вароши: Ниш, Крагујевац, Ужице, Чачак и руднике: Ртањ, Трепчу и Бор“.⁴⁰

Истог дана је у Чачку, у Градском парку, одржан састанак Окружног комитета КПЈ. Изражено је задовољство због развоја догађаја, јер се сматрало да је напад на СССР истовремено и сигнал за почетак оружане борбе против окупатора. Одлучено је да се интензивира активност омладине на образовању борбених десетина и група, да се њихови чланови вежбају у руковању оружјем, које и даље упорно ваља прикупљати. У току самог састанка наишао је омладинац Милош Тадић, син полицијског писара, и дао списак на коме су била имена комуниста које је требало ухапсити. Чланови Окружног комитета КПЈ су се договорили да ове другове одмах обавесте — како би се благовремено склонили испред налета полиције. Бата Јанковић позвао је један број чланова КПЈ и симпатизера на састанак код фудбалског игралишта у Чачку. Али, како се ту налазило више немачких војника, састанак је одржан код Лазовића казанице, недалеко од Градске кланице. Јанковић је упозорио да комунисти морају бити опрезни. У Сврачковцима еу Исаило Тодоровић, Бранко Ракић и Милутин Тодоровић на вест да су Немци напали на СССР поставили југословенску заставу на кров школе. Увече, у кући Исаила Тодоровића окупило се око 50 сељака да би

се упознали са ставовима комуниста. Тодоровић и учитељ Бранко Ракић су истакли да је напад на СССР управо знак за почетак устанка у нашој земљи. Уједно су скренули пажњу сељацима и на чињеницу да се у Брајићима налази једна група официра БЈВ, који врше извесне припреме за оружане акције, али су противници СССР-а, па им се не треба обраћати, већ следити ставове Војно-револуционарног комитета за срез таковски.

Напад на СССР био је и позив да се учвршћују борбени редови омладине. У Доњој Горевници је Милисав Лукић, члан Среског комитета СКОЈ-а за срез љубићки, образовао скојевски актив. Слично су деловали и други омладински активисти. . .

По наређењу Милана Аћимовића, у Чачак је 23. јуна стигао, са групом виших полицијских чиновника и жандармеријских официра, полицијски инспектор Петар Куновчић са задатком да, уз помоћ месне полиције, похапси истакнуте комунисте. О томе је пре њих у чачанску пошту стигао телеграм, па је службеница ове установе Даринка Тодоровић известила о свему Момчила Вилимановића, члана Месног комитета КПЈ. Испоставило се, дакле, да је било тачно обавештење омладинца Милоша Тадића, па је одмах организовано да се сви комунисти са поменутог списка склоне из града.

Рација је извршена у ноћи између 23. и 24. јуна, али без већег ефекта, јер су комунисти напустили Чачак. Ухапшени су, ипак, адвокат Александар Турчић и професор Давид Нафтали.

Милојко Пајић је из Чачка отишао у Ариље да о свему извести брата Војислава Пајића, који је био на полицијском списку, као ранији члан Окружног комитета КПЈ. Обавештен је и Милојко Ћлрјаковић у Вирову, а већ 24. јуна су жандарми из Гуче блокирали његову кућу и ухапсили му супругу Драгу, коју су одвели у Гучу. Са Милојком, еклонио ее и његов брат Петар Ћирјаковић.⁴¹

У Драгачево се повукао и Срески комитет КПЈ за срез ариљски. У селу Церови, у присуству Милана Мијалковића Чиче, одмах је одржан састанак овог комитета, на коме је одлучено да се образују борбене десетине. У кући Богдана Ковачевића почела је да ради и партијска техника.

Партијски активисти из Чачка нашли су се у селима, где је политички рад добијао у ширини.

У драгачевско село Ртаре дошли су: Милан Петровић Сурцо и његова супруга Јела, Ранко Врељански, Радмила Ивковић и Ђорђе Миловановић. У срезу трнавском пунктови за окупљање комуниста били су код Милутина Стојића у Бањици и Богдана Властелице у Липници, али и у Атеници, Трнави, Вапи и неким другим селима. Бата Јанковић и Драган Вранић су 24. јуна о непосредним припремама за борбу говорили комунистима Гуче.

Код куће Грујице Суботића у Трнави окупило се, 25. јуна, 13 будућих бораца Чачанског НОП одреда. Они су се, наоружани, кретали по селима демонстрирајући спремност за борбу против окупатора. Сви су били из Атенице и Кулиноваца. Посећивали су комунисте и скојевце, али и друге родољубе и посебно се ангажовали у сакупљању оружја. Ово су чинили и партијски радници у осталим насељима широм чачанског округа. Истовремено је запажен интен-

зиван политички рад у народу. Милан Петровић Сурџо и Ранко Врељаиски су у Ртарима организовали рад партијске технике: умножавали су радио-вести и директиве КПЈ, а ти материјали дељени су и по околним селима. У Атеници је ово чинио Миленко Јањић, у Церови Војислав Пајић...

Немци и жандарми правили су, у потрази за комунистима, испаде у поједина села. Тако су, у Слатини, немачки војници претресали кућу Момчила Радосављевића, члана Окружног комитета КПЈ, у намери да га ухапсе. Два дана касније, 28. јуна, поново су дошли у Слатину да би ухватили члана КПЈ Андрију Перуничича, који је измакао потеру. Немци су за њим безуспешно пуцали.

У Чачку су Немци наставили хапшења. На удару су били комунисти и људи блиски Партији, за које се сматрало да нису компромитовани, па су се задржали у граду, где су илегално деловали. За само четири дана ухапшено је 40 мушкараца и шест жена. Они су затворени у просторије Војно-техничког завода, одакле су безуспешно покушали да побегну.

Крајем јуна комунисти су организовали конференције и зборове, на којима су вршене припреме за устанак. У Чачку је одржано неколико курсева прве помоћи, којима су руководиле Зора Сарага, Добрила Клисарић и Станислава Терзић. Капетан БЈВ Марко Мојовић обучавао је групе омладинаца у руковању оружјем, оријентацији у простору, кретању уз помоћ карте и бусоле. Тих дана формирано је и неколико партијских организација. У Атеници је секретар постао земљорадник Бошко Петронијевић, у Горачићима земљорадник Гвозден Узуновић, а у Прањанима Милета Трифуновић, такође земљорадник. Како је ово чињено, сведочи Илинка Обреновић — Милошевић, тада учитељица у Горачићима:

„У сумрак, у једном шипражју изнад школе, 26. јуна, окупили смо се... Присуџаи је био и Милан Бата Јанковић, студент из Чачка... Пошто је прочитао наша имена, рекао је:

— Формира се партијска ћелија... Од данас сте сви мобилисани од стране Комунистичке партије Југославије и извршаваћете све задатке које Партија налаже! Као главни задатак је објашњавање политичке ситуације у земљи, указивање људима на зло и позивање на отпор“.⁴²

Чланови партијских ћелија непрекидно су се ангажовали на омасовљавању скојевских актива и ударних борбених десетина. Окупљали су младе и истицали да је борба једини начин да се извојује слобода. На једном таквом скупу омладине Леушића и Прањана у засеку Катрићи говорио је Радисав Недељковић, члан Среског комитета КПЈ за срез таковски. Овакви скупови одржани су тих дана и у Атеници, Белом Пољу, Гучи, Церови, Трнави и неким другим местима. У Доњој Треччи, приликом формирања скојевског актива (секретар Исаило Бојовић, кројачки радник), о непосредним припремама за устанак говорио је Ђорђе Томашевић, радник, члан Среског комитета КПЈ за срез љубићки.

Све до овог времена, од априлског слома, илегална техника Окружног комитета КПЈ за Чачак била је смештена у кући члана КПЈ Аксентија Скелића у Јездинском пољу. У њој су умножавани

и штампани леци и прогласи. У овој маленој штампарији радили су Милорад Станишић, Млађен Богићевић, Милосав Еровић и неки други комунисти и скојевци. Руководилац је био Станишић, који је доносио директиве и пропагандне материјале. Овде је умножено неколико партијских прогласа, који нису сачувани. Пошто су немачке јединице и жандарми почели, после 22. јуна, еиетематеке потраге за комунистима, Окружни комитет КПЈ је одлучио да се партијска техника уклони из Јездине и пребаци у Драгачево. Она је у селу Ртарима смештена код ЈБубомира, оца Аксентија Скелића, али више није радила. Партијске прогласе и поруке чланови ОК КПЈ и средњих комитета су усмено — пошто су се непрекидно налазили на терену, међу народом — преносили партијским хелијама, скојевским активима и свим родољубима. Чланови Окружног комитета су ово чинили и на већим скуповима, какав је, рецимо, у другој половини јуна, била Окружна конференција СКОЈ-а у Трнави, на којој је одлучено да се организују саботаже и диверзије и да се ликвидирају озлоглашени народни непријатељи и издајници. Наглашена је, такође, потреба да се онемогући контрола вршаја, коју су, по налогу Немаца, намеравале да врше квислиншке власти у циљу реквизиције, затим да се уништавају кућне листе, са именима свих чланова домаћинства. Борбено раеположена, радничка и сеоска омладина, КОЈУ^{КО} У усмеравали скојевци и комунисти из редова средњошколаца и студената, одмах је кренула у акције. У трнавском и љубићком срезу, бар у већини села, одмах су нестале кућне листе.

Првих дана јула све је било у знаку припрема за устанак. Започеле су диверзије, попут оне у свитање 3. јула, када је група скојеваца у Брђанима оштетила железничку пругу. Одржавани су састанци партијских хелија, на којима су скојевци примани у чланство. У Мојеињу и Станчићима формирана је партијска организација...

СНАЖНА ПАРТИЈСКА ОРГАНИЗАЦИЈА

Партијска организација чачанског округа била је у то време заиста снажна. На њеном челу био је Окружни комитет, а по средњима — повереништва или комитети (у Драгачеву је нешто касније образовано партијско руководство), док су у Чачку и Горњем Милановцу деловали месни комитети КПЈ.

Секретар Окружног комитета КПЈ био је Радослав Раде Митровић, радник из Чачка, а организациони секретар Ратко Митровић, студент из Чачка. Осим њих, у Бироу су били: Радојица Радосављевић, радник из Чачка, Милорад Станишић, студент из Чачка, и Момчило Моле Радосављевић, правник из Чачка (родом из Липнице), а у Пленуму још и Милутин Стојић, земљорадник из Бањице, Радован Јовановић, радник из Прељине, Радисав Недељковић, земљорадник из Леушића, и Љубиша Тодоровић, земљорадник из Вирова.

Секретар Месног комитета КПЈ у Чачку био је Драган Вранић, радник, а по његовом одласку у Драгачево—Мирољуб Нешковић Жацо, такође радник. У овом комитету деловали су и Радослав

Раде Минић, радник, и Момчило Вилимановић, студент, док је радник Ратко Петровић отишао у моравички крај.

Чланови КПЈ у Чачку били су радници и занатлије: Ратомир Костић—Лале Колар, Душан Павловић, Раденко Јањић, Хранислав Вуковић, Рајица Маринковић, Јован Маринковић, Илија Марковић, Петар Марковић, Мирко Марковић, Вучко Милошевић, Добросав Боба Милетић, Данило Митровић Аврам, Сима Сарага, Ненад Стевчић Клакер, Ратомир Ратко Стефановић, Михаило Златић, Милан Тодоровић Чаво, Драган Топаловић, Добривоје Спасојевић, Недељко Сунарић, Петра Николић Македонац, Славко Петровић, Ангелина Радосављевић, Живојин Лукић, Александар Кнежевић, Веселин Туцовић, Милован Токовић, Франц Соломон (изгнаник из Трбовља, члан ЦК КПЈ од Пете земаљске конференције), Марко Цупарић, Бране Јанковић, Аксентије Скелић, Бане Пауновић, Славимир Слајо Маричић и Александар Чворовић, отправник возова Душан Дуле Милосављевић, трговац Арсеније Ђендић, студенти: Радослав Раде Азањац, Милан Бата Јанковић, Ружица Матић, Мирољуб Матијевић, Радмила Ивковић, Вера Радосављевић—Ђокић, Славко Јованчевић и Милоранка Чворовић, ђаци и свршени гимназијалци: Момчило Спасић, Богић Васовић и Станислава Цала Терзић, правници: Љубомирка Јанковић, Владо Томановић и Милорад Јевтовић—Лако Шмит, професори: Милан Арсенијевић Вецо и Нико Павић, чиновници: Боривоје Богичевић, Мирослав Ракочевић, Вера Ђокић, Милан Јаковљевић и Милан Томић, учитељи: Миломир Мариновић, Надежда Ђокић—Матијевић и Александар Циле Радуловић, медицинска сестра Ђина Андрић, лекар др Момчило Катанић, инжењер Фића Поповић, домаћице: Јелена Вукадиновић, Селена Маринковић, Зора Сарага, Лепосава Мојовић, Добрила Клисарић и Перка Тодоровић.

Срески комитет КПЈ за срез трнавски: Момчило Радосављевић, правник из Чачка (секретар), Милутин Стојић, земљорадник из Бањице, Раденко Мандић, радник из Виљуше, Исидор Бабовић, земљорадник из Тржаве, Миодраг Савић, радник из Вапе, и Милена Властелица, студент из Липнице.

У трнавском срезу било је више ћелија и упоришта КПЈ.

Атеница: Бошко Петронијевић, земљорадник, Љубица Трипковић, домаћица, Богдан Суботић, зидар, и Надежда Вилимановић — Јанковић, студент. Нешто касније и Вук Петронијевић, земљорадник, Владимир Јањић, ђак, и Боривоје Станић, земљорадник.

Кулиновци: Ратко Васиљевић, радник, и нешто касније Десимир Васиљевић, свршени гимназијалац.

Бањица: Срећко Миловановић, кројач, Љубиша Симовић, земљорадник, Исидор Стојић, земљорадник, Кузман Радовановић, земљорадник, Милан Јовановић, кројач, Милутин Стојић, земљорадник, и Анђа Стојић, домаћица.

Вапа, Заблаће и Балуга: Милан Поповић, земљорадник, Живојин Радојевић, земљорадник, Радоје Радојевић, земљорадник, Милосав Бабовић, земљорадник, Даница Поповић, домаћица, Миодраг Савић, радник, Драго Савић, земљорадник, Добривоје Бабовић, студент, Милош Жагрић, земљорадник, Милован Алексић, земљорадник, и Живорад Лазовић, земљорадник.

Виљуша: Раденко Мандић, радник, Милутин Мандић, земљорадник, Миљко Мојеиловић, ђак, Деспот Драмлић, радник, и Небојша Николић, ђак из Београда (живео у овом селу).

Јежевица: Милан Филиповић, студент, Тихомир Чутовић, кафеџија, Миладин Бошковић, земљорадник, и Урош Веселиновић, земљорадник.

Липница: Милена Властелица, студент, Ратко Властелица, учитељ, Милан Властелица, земљорадник, Богдан Властелица, земљорадник, Богољуб Бојо Пропадовић, пољопривредни техничар, Војин Пропадовић, земљорадник, Радмило Јоксић, земљорадник, и Александар Делић, земљорадник.

Лазац: Миодраг Белопавловић, трговац, Константин Торлаковић, земљорадник, Љубомирка Белопавловић, домаћица, и Милија Ћусловић, учитељ (родом из Прислонице).

Мршинци: Десимир Капларевић, студент.

Жаочани: Душан Алексић, земљорадник.

Слатина: Милорад Маџаревић, радник, Андрија Перуничкић, земљорадник, Радован Богетић, железничар, и Богољуб Јоцовић, радник.

Трнава: Милица Вучетић Трепуша, учитељица, Исидор Бабовић, земљорадник, Јован Минић, радник, Милорад Живковић, земљорадник, Раденко Стојић, земљорадник, и Обрен В. Живковић, земљорадник. Ускоро су примљени и Драгољуб Стевовић—Ћајић, земљорадник, и Десимир Крсмановић, земљорадник.

Срееко поверенство КПЈ за срез драгачевски: Милић Бугарчић, студент из Гуче (секретар), Јеремија Јечменић, чиновник из Губеревца, Раденко Броћић, ђак из Гуче, и Ратко Шибинац, земљорадник из Дучаловића, а нешто касније још и: Драган Вранић, радник из Чачка, Радован Мајсторовић, земљорадник из Церове, Драгиша Голубовић, земљорадник из Лопаша, и Љубинко Пајић, земљорадник из Вирова.

У Драгачеву је деловало више ћелија и упоришта КПЈ.

Вирово: Милојко Ћирјаковић, земљорадник, Љубиша Тодоровић, земљорадник, Милисав Пајић, зидар, Љубинко Пајић, земљорадник, и Миодраг Недељковић, земљорадник, а нешто касније и Богосав Младеновић, грађевински предузимач, и Десимир Ћирјаковић, земљорадник.

Горачићи: Гвозден Узуновић, земљорадник, Андрија Главоњић, земљорадник, Милисав Милошевић, учитељ, Илинка Обреновић — Милошевић, учитељица, Саво Главоњић, земљорадник, и Миодраг Главоњић, земљорадник.

Губеревци: Јеремија Јечменић, чиновник.

Гуча: Милић Бугарчић, студент, Милена Лазаревић, домаћица, Раденко Броћић, ђак, Милосав Ђорђевић, земљорадник, Ђорђе Ђорђевић, правник, Радомир Раде Прелић, чиновник, а потом и Станоје Пантелић — Цане Жицар, радник, Милојко Броћић, писар, Борисав Ивановић, земљорадник, Милан Икотиновић, земљорадник, Миливоје Радовановић — Ивановић, земљорадник, Драгиша Главоњић, радник, и Милан Главоњић, трговачки помоћник.

Дучаловићи: Ратко Шибинац, земљорадник, Тимотије Радојичић, земљорадник, Милојица Пантелић, ђак, Миломир Милосављевић, радник, и Љубинко Радојичић, земљорадник.

Негришори: Милорад Митровић, ђак.

Лопаш: Драгиша Голубовић, земљорадник, и Илија Голубовић, земљорадник.

Доња Краварица: Александар Чворовић, земљорадник.

Каона: Љубивоје Пајовић, студент, Драгиша Пајовић, студент, Милутин Радичевић, земљорадник, и Паун Радичевић, земљорадник.

Церова: Миломир Ковачевић, земљорадник, Радован Мајсторовић, земљорадник, и Драгиша Мајсторовић, подофицир БЈВ.

Котража: Ратко Парезановић, учитељ.

Крстац: Сретен Милосављевић Лисац, земљорадник.

Дљин: Милојко Марковић, столар, Миладин Марковић, земљорадник, и Драгослав Марковић, ђак — радник.

Ртари: Милан Петровић Сурцо, радник, Јела Петровић, чиновница, и Ђорђе Миловановић, правник и новинар (сви избегли из Чачка).

Луке: Гвозден Гордић, учитељ.

Горња Краварица: Страјин Радичевић, колар.

Лисице: Милан Јоковић, земљорадник.

Бели Камен: Живота Дмитрић, кројач.

Рти: Бранислав Обрадовић Џамбо, студент.

Доњи Дубац: Драгомир Марковић, земљорадник.

Срески комитет КПЈ за срез љубићки: Радован Јовановић, радник из Прељине (секретар), Видосав Колаковић, студент из Трбушана (секретар од јула 1941), Божидар Божо Томић, радник из Пријевора, Мирослав Вуковић, ђак из Мрчајеваца, Драгослав Драган Бојовић, земљорадник из Прељине, и Ђорђе Томашевић, радник из Коњевића, а нешто касније и Млађен Богичевић, пољопривредни техничар из Љубића.

И у љубићком срезу деловало је више партијских организација и упоришта.

Бресница: Милутин Јовичић, чиновник, Љубинко Иконић, опанчар, Богољуб Смуђа, рудар, и Радосав Раде Станковић, радник. Касније и Милош Јовичић, земљорадник.

Љубић: Дмитар Николић, радник, Милосав Еровић, студент, Милојко Дамљановић, чиновник (па упућен у родне Коштуниће), Млађен Богичевић, пољопривредни техничар, Предраг Новичић, студент, Живан Богичевић, земљорадник, Радомир Ђуракић, студент, Миленко Никшић, трговац, Страјин Лапчевић, пушкар, Богдан Теофиловић, правник, Радослав Јововић, радник, Роксанда Јововић, домаћица, Средоје Ковачевић, чиновник, и Милија Симовић, инжењер.

Горња Горевница: Драгослав Ћировић, земљорадник, Радољуб Крчић, радник, Милутин Тороман, земљорадник, Драгослав Крчић, земљорадник, и Милутин Крчић Бан, земљорадник.

Доња Треча: Средоје Урошевић, учитељ, Миђун Бојовић, земљорадник, Симеун Симо Урошевић, земљорадник, Станимир Пауновић, земљорадник, Срећко Николић, радник—зидар и каменорезац, Милета Пауновић, земљорадник, Исаило Бојовић, кројачки радник,

Миливоје Урошевић, професор, Радојица М. Пауновић, земљорадник, и Живота Новаковић, земљорадник.

Доња Горевница: Милијан Војиновић, радник, Бошко Ђорђевић, земљорадник, Драгослав Јовановић Шмит, радник, Илија Кузмановић, студент, Богољуб Лукић, студент, Новак Лукић, земљорадник, Благоје Николић, радник, Миломир Радојевић, железнички службеник, и Милисав Миса Лукић, ђак, а нешто касније и Вучић Петровић, земљорадник.

Мрчајевци: Радиша Поштић, инжењер шумарства, Александар Гајовић, земљорадник, Мирослав Вуковић, ђак, Добрица Гајовић, кројач, Бранка Гајовић, домаћица, Младомир Домановић, земљорадник, Милорад Левајац, пекар, Светислав Левајац, обућар, Драго Левајац, земљорадник, и Милоје Стојановић Мртвак, кројач. У затвору је био Милан Милошевић Топо, кројач.

Миоковци: Милорад Лазовић, студент, Дојчило Класановић, земљорадник, и Исидор Пауновић, кројач.

Остра: Вукадин Белић, земљорадник, и Милан Перовић, земљорадник, а нешто касније и Нестор Белић, земљорадник.

Вујетинци: Војимир Станковић, кројач.

Мојсиње: Добривоје Павловић, студент, Нада Симовић, студент, и Милован Марковић, студент.

Станчићи: Милосав Васиљевић, опанчар, Владета Влајко Радовасљевић, земљорадник, и Радисав Васиљевић, земљорадник.

Прељина: Радван Јовановић, радник, Милош Т. Јовашевић, земљорадник — песник, Драгослав Драган Бојовић, земљорадник, Младен Бојовић, земљорадник, Радослав Јовашевић, земљорадник, Драгутин Јовановић, колар, Богољуб Божовић Амица, земљорадник, Алексије Калуђеровић, земљорадник, Драгиша Вуловић, земљорадник, Милија Јовановић, земљорадник, Видосав Танасковић, земљорадник, Милун Јовашевић, земљорадник, Десимир Ђондрић, земљорадник, Душан Рајовић, радник, и Радош Марјановић, радник.

Пријевор: Божидар Божо Томић, радник, Момир Петронијевић, радник, Драгомир Миловановић, учитељ, и Радојка Филиповић, учитељ.

Прислоница: Милутин Ђоковић Пирго, земљорадник, Илија Домановић, земљорадник, и Петар Милошевић, земљорадник.

Трбушани: Александар Ацо Савић, земљорадник, Вукосав Козодер, земљорадник, Видосав Колаковић, студент, Раденко Довијанић Цуле, студент, Константин Белошевић, пинтер, Љубиша Недић, земљорадник — песник, Миодраг Мићовић, земљорадник, Љубинко Ковачевић, земљорадник, Властимир Тодоровић, земљорадник, Живорад Богдановић, земљорадник, а нешто касније и Лепосава Савић, домаћица.

Рошци: Јеленко Савић, столар.

Бечањ: Завиша Сенић, инжењер агрономије, и Живота Петронијевић, ђак.

Вранићи: Раде Продановић, радник.

Коњевићи: Ђорђе Томашевић, радник, и Живота Мирковић, радник.

Ракова: Славко Крупез, студент.

Срески комитет КПЈ за срез таковски: Раде Кушић, приватни намештеник из Београда (секретар), Драгиша Николић — Ружић, кројачки радник из Белеречи, Слободан Николић Брка, студент из Београда, Јованка Радаковић, професор из Горњег Милановца, и Радисав Недељковић, земљорадник из Леушића. Нешто касније и Бећир Вешовић, железнички чиновник из Горњег Милановца, и Владимир Миша Лазић, студент из Горњег Милановца, а потом и Јосиф Алма Алмозлино, студент из Београда. У овај комитет по ослобођењу Горњег Милановца ушао је и Милић Лукић, земљорадник из Леушића.

Месни комитет КПЈ у Горњем Милановцу: Миодраг Радовановић Корчагин, абацијски радник, Добрана Ђилас, професор, Миливоје Миња Ђилас, студент, и Јелена Поповић, професор. Осим њих, чланови КПЈ у граду били су: Драгомир Дражевић, абацијски радник, Стефан Димитров, радник, Драган Николић — Радовановић, студент, Бранко Алексић, радник, и Радисав Рајко Миловановић, радник. Нешто касније и Предраг Јевтић Шкепа, правник, који је у чланство примљен у Рошцима.

У таковском срезу деловало је неколико ћелија и упоришта КПЈ.

Бело Поље: Миодраг Јаковљевић, земљорадник — књижевник, Милош Лазаревић, земљорадник, и Живко Васиљевић, земљорадник — књижевник, Милован Јанићијевић, земљорадник, а нешто касније, и Радисав Јанићијевић Бомба, подофицир БЈВ.

Коштунићи: Драгиша Марковић, радник, Живан Дамљановић, земљорадник, Миодраг Дамљановић, земљорадник, Сретен Томовић, земљорадник, Обрад Перишић, земљорадник, и Милојко Дамљановић, чиновник (дошао из Љубића).

Леушићи: Радисав Недељковић, земљорадник, Веселин Лукић, земљорадник, Костадин Лукић, земљорадник, Милић Лукић, земљорадник, Радиша Милановић, земљорадник, Радосав Продановић, обућар, Радиша Продановић, радник, Милош Јевтовић, земљорадник, Љубисав Недељковић, земљорадник, и Љубица Пауновић, домаћица.

Прањани: Милета Трифуновић, земљорадник, Милорад Трифуновић, земљорадник, и Михаило Трифуновић, радник.

Сврачковци, Велереч и Иеваде: Милош Ђурић, земљорадник, Исаило Тодоровић, земљорадник, Бранко Ракић, учитељ, Остоја Тодоровић, подофицир БЈВ, Предраг Тодоровић, земљорадник, Лазар Филиповић, земљорадник, и нешто касније Радован Грковић, студент.

Враћевшница: Рајица Ђекић, инжењер шумарства.

Дренова: Милорад Петровић, студент.

Брезна: Богдан Јоковић, студент.

Доња Врбава: Станимир Радовановић, студент.

Горња Врбава: Момир Тешић, активни наредник БЈВ.⁴³

Уз активисте вишрхх партијских руководстава, ово је била она снага која је повела, заједно са скојевцима, родољубе чачанског округа у устанак, у борбу против окупатора и домаћих издајника, у победоносну револуцију — за стварање Титове Југославије. Тада је у нашој земљи деловало око 12.000 чланова КПЈ и око 40.000 чла-

нова СКОЈ-а. У Србији је било око 2.000 чланова и 1.000 кандидата за чланство у КПЈ и 9.400 скојеваца.

Скојевска организација чачанског округа имала је тада, на почетку устанка, око 350 чланова.

Партијска руководства, ћелије КПЈ и комунисти као појединци, у целини узевши, били су носиоци сталне конкретне и правовремене политичке и пропагандно-психолошке активности, усмерене ка објашњавању народу унутрашње, југословенске, и међународне друштвено-политичке и војно-политичке ситуације. Чињено је ово коришћењем најразноврснијих форми активности, уз непрекидно истицање могућности и неминовности победе над фашистичким агресорима и њиховим слугама. У таквој акцији комуниста тежиште је било на непосредном контакту у комуницирању с људима. Припреме за оружану борбу и у чачанском крају показују да је Комунистичка партија Југославије, као авангарда радничке класе и окосница свенародног демократског и родољубивог фронта, увек тежила да сваки члан Партије, СКОЈ-а и симпатизер добије конкретан задатак и јасно дефинисану дужност у току ослободилачког рата. Таква, инспиративна и мобилизаторска улога КПЈ дошла је до пуног изражаја већ приликом формирања првих устаничких партизанских чета, у којима се превасходно омладина потврдила као главна ударна снага борбе за слободу и социјализам.

Партија је била она снага која је, непрекидно потврђујући своје антифашистичко опредељење и слободарство, у борбу повела и окупала све родољубе, који су се сврстали у један од 80 Титових народноослободилачких партизанских одреда широм Југославије — Чачанскд, који је часно носио име револуционара и хуманисте др Драгише Мишовића. Овај одред је, и после 1941. године, обнављан да би непрекидно распламсавао ватре револуције. Живео је и као Други (Чачански) батаљон славне Друге пролетерске бригаде, у срцима народа, у отпору окупатору и домаћим издајницима — да би крајем 1944. године учествовао и у завршним операцијама за ослобођење Чачка и околине, Србије и Југославије.

Чачански крај дао је изузетан допринос победи идеала револуције у величанственом народноослободилачком рату од 1941. до 1945. године, управо захваљујући чињеници да је Партија знала да инспирише и мобилише све родољубе у борбу за слободу, али и нове друштвено-економске и политичке односе. За ову своју изузетну улогу она се калила у акцијама напредног радничког покрета између два светска рата, окупљајући у Народни фронт слободе и сељачке, и интелигенцију — дакле све прогресивне снаге. У току НОР-а пало је преко 4.650 бораца и жртава терора окупатора и домаћих издајника. Међу њима били су: 21 члан окружних и 27 чланова среских и месних комитета КПЈ, 22 члана окружних, среских и месних комитета СКОЈ-а, 127 одборника народноослободилачких одбора. Пало је 458 чланова КПЈ и 226 скојеваца. Погинуло је: 31 командир и 23 комесара чета, шест команданата и три комесара батаљона, четири команданта и пет комесара одреда, и по један комесар бригаде и командант дивизије. Огромна већина била их је у борбеним редовима Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“. Пало је 2.539 бо-

раца у партизанским јединицама, 347 бораца у позадини и преко 150 сарадника НОП-а, док број жртава фашистичког терора надмашује 1.400. Међу погинулим било је 1.377 млађих од 20, односно 1.479 између 20 и 30 година живота. Пала су 2.162 младића и 161 девојка, што доказује да су борба и револуција до победоносног завршетка били у знаку жртвовања претежно младих. Погинули родитељи су иза себе оставили 5.544 детета. Пало је у борбама и позадини: 2.777 земљорадника, 358 домаћица, 86 деце, 144 ученика гимназије, 909 радника, 70 студената, 55 службеника, 57 просветних радника, 313 занатлија, 23 ученика на занату, 21 правник, шест ватрогасаца, 32 подофицира, 20 официра БЈВ, 13 ученика учитељске школе, три ученика пољопривредне школе, уз остале који су се бавили другим занимањима. Ове бројке на специфичан начин показују и из којих су средина регрутовани борци за слободу. Број погинулих и жртава велики је на читавој територији тадашњег чачанског округа. Јер, из среза драгачевског било их је 939, љубићког — 1.263, таковског — 1.282 и трнавског преко 650, а из града Чачка 509.⁴⁴

За народне хероје Југославије проглашено је 29 бораца, команданата, комесара, командира и партијских радника са подручја на коме је деловао Чачански НОП одред „Др Драгиша Мишовић“.

Милош Минић, ратни секретар Окружног комитета КПЈ за Чачак, писао је о доприносу чачанског краја борби и победи:

„Епопеја чачанског краја у народноослободилачкој борби од 1941. до 1945. саткана је од победа и пораза, патњи и страдања, тешких жртава и коначне победе. Најсветлије и најславније странице те епопеје исписали су, својом крвљу и својим животима, наша браћа и сестре... Епопеја чачанског краја чини светлу страницу велике епопеје народноослободилачке борбе и народне социјалистичке револуције народа Југославије...“⁴⁵

Јосип Броз Тито је, на великом народном митингу у Чачку 25. септембра 1951. године дао високу оцену борбе народа Чачка и околне за слободу и социјализам:

— Град Чачак и народ овог краја може се поносити својом прошлошћу, доприносом који је дао од првих дана наших партизанских борби, до свршетка наше циновске и тешке борбе... Синови овог краја и града остали су вјерни нашој борби и ушли у наше прве пролетерске бригаде. Многи од њих прошли су разне крајеве наше земље са паролом братства и јединства и дали своје животе за оно што ми данас имамо...“⁴⁶

Светле странице наше новије историје, заједно са слободарима свих наших народа и народности, исписивали су непрекидном борбом за слободу, социјализам и мир, комунисти и скојевци, борци и родољуби, сврстани устаничке 1941. године у Чачански народноослободилачки партизански одред „Др Драгиша Мишовић“. Касније — у пролетерске и партизанске, али и јединице Народноослободилачке војске Југославије.

Под заставу борбе, у устанак, позвала их је Комунистичка партија Југославије. Позвао их је генијални војсковођа и стратег револуције Јосип Броз Тито... .